

25 Oppeby – Berga – Frändesta

ODLINGSLANDSKAP MED BYAR, ÄLDRE VÄGAR OCH FORNLÄMNINGSMILJÖER

Södra delen av Helgesta socken, från Sund och Oppeby i väster till Frändesta och Näsby vänder sig mot Båven i söder. Området består av dalgångar i olika riktningar, gemensamt är att de sträcker sig från den höglänta skogsmarken till Båvens strand i söder. Dalgångarna bildar ett böljande odlingslandskap med åkermark i sänkorna och beteshagar på höjderna. På bergskrönen möters skogsmark. Landskapet är omväxlande och mycket naturskönt med gårdar och byar som viktiga hållpunkter.

I området finns ett stort antal fornlämningar från bronsålder till yngre järnålder. Under bronsåldern sträckte

sig Båvens vikar långt in i dalgångarna och bosättningarna låg högt upp i sluttningarna. Äldre järnålderns boplatser ligger i samma områden. Från bronsålder och äldre järnålder märks ett stort antal runda och kvadratiske stensättningar. På flera platser ligger de samlade i gravfält på de högsta höjderna. I området finns också enstaka skärvstenshögar som hör samman med bronsåldersboplatser. Här finns också skyddsvärda områden med ålderdomlig ängs- och hagmark. I denna typ av miljöer är det vanligt att det finns spår av åkrar från bronsålder och äldre järnålder. På höjderna norr om Näsby och Frändesta respektive i området vid

Runstenen vid Sund är det äldsta skriftliga belägget på Båvens namn. På stenen står "Kylving och Holmger läto resa stenen efter Vred sin fader och Viborg sin syster. Han drunknade i Båven, en mycket sorglig död, Gud och Guds moder hjälpe deras själar".

Berga gård präglas av traditionell, faluröd bebyggelse.

Runstenen står invid en färdväg som passerar genom ett vikingatida gravfält fram till ett sund över Båven.

Vid Sund finns en ålderdomlig parstuga från 1700-talet. Till gårdsmiljön hör även yngre bostadshus som speglar olika generationers byggnadstradition.

Sund-Oppeby finns koncentrationer av fornlämningar som visar att det fanns betydande bosättningar i området redan under bronsålder. Området var helt koloniserat vid denna tid.

Från yngre järnålder märks två fornborgar i närområdet, en vid Sörby och en på Fyrsten, en ö i Båven. De ligger i typiska lägen invid en viktig farled och brukar dateras till 500-talet. Ortnamn som Berga och med efterled på -sta och -by som Frändesta, Kulsta, Oppeby och Näsby brukar dateras till 400-500-600-talet. Vid gårdarna finns bygravfält som visar att samtliga historiska byar har kontinuitet bakåt i tiden till järnålder. Gravfälten vid Näsby, Kulsta, Frändesta, Berga, Sund, och Oppeby omfattar en kombination av runda högar och låga stensättningar, alla övertorvade. Störst är gravfältet vid Kulsta med 30 högar och 30 stensättningar och vid Oppeby där det finns två gravfält som tillsammans uppgår till mer än 150 gravar. Oppebygravfälten omfattar högar, stensättningar men också en skeppssättning och två treuddar med mera.

Vid Oppeby ligger Sunds by som fått namn efter ett sund i Båven. På platsen har det funnits en förhistorisk överfart över Båven. På näset vid sundet finns ett gravfält om 16 gravar, varav flera stora högar. Genom gravfältet leder en äldre färdväg ner mot sundet och invid vägen står en runsten. Oppeby och Sund har varit betydande storgårdar under vikingatid.

VIKTIGA VÄRDEBÄRARE

- Gravar från bronsålder och äldre järnålder, på bergskrönen i hela området.
- Rika fornlämningsmiljöer från bronsålder – äldre järnålder i hagarna vid Frändesta och Näsby.
- Fornborg vid Sörby på udde i Båven och på ön Fyrsten.
- Bygravfält vid Sund, Oppeby, Berga, Kulsta, Frändesta, Näsby och Sörby.
- Ortnamn med rötter i järnålder.
- Välbevarade gårds- och bymiljöer, till exempel vid Sund, Oppeby, Berga och Näsby.
- Frändesta säteri med herrgårdsmiljö från mitten av 1800-talet.
- Torpmiljöer med samma färgsättning som huvudgodset, Frändesta.
- Kulsta skolbyggnader.
- Äldre terränganpassat vägnät som binder samman byarna i Helgesta.
- Gamla landsvägen väster om dagens väg 53.
- Öppetodlingslandskapsomspelarstorgodsdriften vid Frändesta.
- Småbrutet odlingslandskap med hävdad hagmark vid Sund-Berga och Näsby-Sörby.
- Bebyggelsen är väl inpassad i landskapet och domineras av byggnader från hela 1800-talet och tidigt 1900-tal, ofta i faluröd färg.
- Enskilda byggnader med stora kulturhistoriska värden, t.ex. äldre boningshus vid Sund, gårdarna i Berga och Näsby, Frändesta med dess torp.

Runstenen vid Sund är en av Sörmlands mer intressanta runstenar eftersom den är det första skriftliga belägget på Båven. På stenen står "Kylving och Holmger läto resa stenen efter Vred sin fader och Viborg sin syster. Han drunknade i Båven, en mycket sorglig död, Gud och Guds moder hjälpe deras själar" Stenen hittades i ett svinhus på gården och har sedan rests på ungefär den plats som källor från 1600-talet anger som ursprunglig plats. De vikingatida stormannagårdarna fortlevde som medeltida gårdar eller byar om två gårdar. Under medeltiden genomfördes solskiftet och en gemensam organisation kring jordbruket. Uppodlingen i dalgångarna ökade, de lägsta partierna användes som ängsmark och skogen var en gemensam tillgång. Området ligger i Helgesta socken som har haft sitt administrativa centrum vid Helgesta kyrka. I området finns ett finmaskigt vägnät som binder samman socknens byar och gårdar med sockencentrum. Vägnätet är ålderdomligt med traditionell placering, det följer gränsen mellan inägomark och utägomark.

Vid Oppeby finns två gårdar med bebyggelse från tidigt 1900-tal, ett av boningshusen är putsat med frontespis. Övrig bebyggelse med ekonomihus domineras av faluröda panelade hus. Vid Sund finns det kvar äldre bebyggelse på den västra gården där mangårdsbyggnaden är en parstuga från 1700-talet med rödfärgad panel med en sidoställd ladugård av betydande ålder. Miljön som är ålderdomlig och mycket fin är under upprustning. Den andra gården i Sund har ersatts av ett yngre modernt bostadshus.

Berga ligger på en höjdrygg omgiven av betesmark med en faluröd huvudbyggnad från 1886 med frontespis och vita snickerier. Till miljön hör två mindre flygelbyggnader, en ladugård och flera mindre bostadshus och uthus, samtliga rödfärgade med vita snickerier och tegelklädda sadeltak. Området runt Sund och Berga är naturskön med hagmarker med ekar.

Vid Näsby ligger bebyggelsen utspridd på en höjd, längs med den gamla bygatan. Gårdarna är välbevarade med traditionell bebyggelse från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Många av boningshusen är salsbyggnader och flera har frontespis. Merparten har faluröd panel och vita snickerier. Något bostadshus är målat i ljus oljefärg. På någon av gårdarna finns flera generationers bostadshus. Norr om byn finns några yngre fritidshus.

Frändesta gård är ett säteri som ligger på en höjd vid en vik av Båven. På 1600-talet låg Frändesta under Vibyholm på andra sidan vattnet. Frändesta är en typisk säterimiljö med mangården placerad på en höjd invid vattnet, park ner mot sjön, flyglar vid gårdsplanen och en stor ekonomigård, i det här fallet med en mycket stor ladugård. Till gården hör två avhysta bytomter, Folksund och Kulsta som speglar på säteriets drift där byar avhystes och det uppfördes torp med dagsverksplikt. I området finns ett stort antal torp med traditionell placering i kanten av åkermarken mot utmarken.

Frändesta huvudbyggnad är uppförd på 1860-talet i timmer, rödfärgad med ockragula snickeridetalljer. Färgsättningen går igen på många av gårdens byggnader, bland annat märks den hos flera av områdets underlydande torp, till exempel Kulsta soldattorp, Svenstorp och Sundtorp. Herrgårdsmiljön är mycket välhållen. Här kan även nämnas att det försvunna, avhysta Folksund var kronorusthåll och Oxtorp var ryttaretorp under Folksund. Gården och torpets ställning speglar indelningsverket och dess försörjningssystem för soldater och officerare.

Norr om Frändesta, vid gamla Kulsta ligger två skolbyggnader från sekelskiftet och en arbetarbostad till Frändesta. Skolbyggnaderna har båda gulmålad panel, den ena är uppförd i jugendstil. Husen ligger i en brant sluttning och syns över hela dalgången.

Genom området går väg 53 i nord-sydlig riktning. Från Ällmora till Oxbro går den äldre landsvägen parallellt med och väster om väg 53. Den äldre landsvägen som

Vid Kulsta finns två generationers gulmålade skolbyggnader, den äldre på vänstra bilden, den yngre på högra bilden.

Vid Frändesta har bebyggelsen gemensam färgsättning, falurött med gula snickerier. Här syns en parstuga vid Kulsta.

återges i kartor från 1600-talet och framåt har bevarat sin ålderdomliga karaktär. Den slingrar sig fram genom ett småbrutet odlingslandskap. Vägen är smal, grusbelagd och flera partier består av en uppbyggd vägbank. Vid Oxbroberget finns en äldre sträckning bevarad öster om dagens landsväg. Den går över berget till Oxtorp. Norr om Oxbro står en milstolpe i gjutjärn från 1844. Enligt en karta från 1804 gick vägen vid denna tid över berget till Oxtorp och kanske visar milstolpen när den nya vägen runt berget togs i bruk.

Utmed den äldre landsvägen finns ett tiotal gravar från bronsålder och järnålder placerade på ett sådant sätt att de tyder på att kommunikationsstråket var i bruk redan under förhistorisk tid. Här finns flera gårdar och torp med bebyggelse från 1800-talet och 1900-talet. Husen är panelade, oftast rödmålade och med vitmålade snickeridetaljer. I dag används vägen som tillfartsväg till bebyggelsen och som skogsbilväg parallellt med väg 53.

I Näsby finns flera välbevarade gårdar med traditionell bebyggelse.

ATT TÄNKA PÅ

- Fornlämningsmiljöer är skyddade enligt KML.
- Många fornlämningsmiljöer är tydliga med pedagogiska värden och ligger på natursköna platser.
- Frändestas bebyggelsemiljö med enskilda byggnader ska underhållas så att deras karaktär består.
- Det storsakliga herrgårdslandskapet ska brukas så att landskapsbilden består.
- Bebyggelsens placering i landskapet, materialval, färgsättning och skala ska vara utgångspunkt vid eventuella tillbyggnationer och nybyggnationer.
- Nya byggnader eller eventuella komplementbyggnader ska underordnas befintlig bebyggelse och anpassas till skala, materialval och utformning.
- Det småbrutna odlingslandskapet med betade hagmarker ska brukas.
- Landskapsbilden ska skyddas.
- Det äldre vägnätet ska underhållas så att dess karaktär med kurvor och vägbeläggning består.

Ladugården i Frändesta är ett markant inslag i landskapsbilden.